

Gaszó Hargita

AZ IRODALOM ÉS A JOG
DIFFERENCIÁLÓDÁSA JÓSIKA MIKLÓS
A SZEGEDI BOSZORKÁNYOK CÍMŰ
REGÉNYÉBEN (II.)

Differentiation between Literature and Law in the Novel

A szegedi boszorkányok by Miklós Jósika

Jósika Miklóst a boszorkánytéma ihlette meg, mint általában a romantikusokat, akik a civilizálatlan vidékben keresték a helyi színeket. Jelen dolgozat történeti-szociológiai aspektusból tekinti át a témát a magyarországi boszorkányperekre fókuszálva, azon belül is a szegedire. *A szegedi boszorkányok* c. regényben az elbeszélő a hiteles periratok köré fordulatos történetet kerekített, valamint bemutatta a babonával szembeálló morált.

A kriminalista irodalmi hullámba sorolható a kötet, hiszen rejtvényfejtéshez hasonlatos nyomozási modellt követ, amely szerint a gyanakvás, a rejtély a strukturáló elv. A független nézőpont és a késleltető eszközök is ezt a mintát segítik.

A német romantikus regényekből átkerült gyermekcsere, gyermeklopás motívumát látványos fordulatokkal konstruálják az önelemző magatartású szereplők.

Kulcsszavak: romantikus regény, boszorkányperek, gyermeklopás, nyomozási modell, morális-tanító célkitűzés

(*A dél-alföldi vérbosszú*) A regénykezdet rögtön egy romantikus motívummal indít: az eget elborító fekete gyásszal, a bűnös Szeged képével. Minden sötét, mint a kárhozat. A regényidő (1728. július 22.) ott kezdődik, ahol a valós szegedi boszorkányperek befejeződtek: a boszorkányégetéssel. Az akkori városi tanács tagjai a pallosjogukkal élve úgy gondolták, hogy „gyökerestől kiirtják a gonoszt, és egy csapással leütik a mindinkább izmosodó hidra fejét”¹.

A mindentudó elbeszélő vezeti az olvasót a Tisza-parton a máglyarakásokhoz, később a szereplő-elbeszélő veszi át e funkciót, majd a félbeszakadt történeteket a mindentudó elbeszélő egészíti ki mindig többes szám első személyű megszólalással. De ő sem tud mindig mindent: „Senki sem vehette ki tisztán, mi történik, de valami rendkívülinek kellett lennie...”² A bécsi Argauer hadnagy és az öreg Szlatinay párbeszédébe csempészi bele az elbeszélő a saját véleményét a korról, mindezt egy kiszólás erejéig: „Azután meg túl vagyunk a XVIII. század első ne-

¹ Jósika M.: i.m. 130.

² Jósika M.: i. m. 141.

gyedén és ilyen dolgokat kell megérnünk!”³ A császári körökből olyan lassan értek volna oda az élve elégetés elleni rendeletek, hogy addigra már megtizedelték volna a várost. Csak Isten segedelmében bízhattak. Argauer szemével nézzük végig, ahogyan elhaladnak a máglyára ítélték a szereplők előtt, de Szlatinay kommentálja az eseményeket. Hat boszorkánymestert és hét boszorkányt égettek el, köztük Rózsa Dánielt is, akit már korábban említettünk a valós szegedi történet kapcsán. Beteges kíváncsiság húzta a lakosokat a három máglya közelébe. Ismét találkozunk az elbeszélő társadalomkritikájával, amikor azt említi, hogy már egy-két ember feljelentése elég volt ahhoz, hogy valakit máglyára juttassanak. Beemel egy eredeti emlékiratrészletet, amely periratanyagként eljutott még VI. Károlyhoz is: „Valami keményfaszeggel ellátott székre helyeztetek... melyen néhány gyanús egyén órákig volt kénytelen ülni.”⁴ A vallató kínzatról van természetesen szó, amelynek az a lényege, hogy a vádlott kimondja azt, amit hallani akarnak tőle. Ahogy elhalad a párbeszédet folytató két szereplő mellett a máglyára küldöttek serege, a beszéd és a menet időtartama között nincs azonosság. A menet már rég elhaladhatott, amíg a szereplők terjengős beszédét még nyújtja az elbeszélő. Kevés vádlottat mutat be, de azt hosszan teszi. Kitér Banda Katira, aki a tanácsnokok szerint a babonák legveszélyesebb terjesztője, és mérgeket árul gyógyszerként. Abban a hiszemben közeledett a máglya felé, hogy a kellő pillanatban majd kicseréli a sátán a lelkét.

Egy újabb kiszólást is észrevehetünk: Könyves Kálmánról van szó, aki rendeletbe iktatta a boszorkányság nem-létét. Megjelenik a színen az a Szlovenics Mihály, aki tanácsnok volt, és aki fölélesztette Szegeden a boszorkánypereket. Még sok szerep jut neki a regényben. Az elbeszélő sokszor elodáz egy-két mozzanatot ekképp: „Szloveniccsel, akit a derék polgár említett, bővebben meg fogunk ismerkedni történetünk folyamán, lássuk most, mi történik a máglyáknál.”⁵ A tragikus jelenetet még azzal tetézi az elbeszélő, hogy a tűzgyújtás után megjelenít egy fiút, aki tájékozik anyja halálának láttán, és a tűzbe ugrik megmentésére, de kiemelik onnan. A ferences szerzetes Márkus atya veszi védelme alá a fiút, sejtve, hogy nagy egyéniség válik belőle a haza javára. Egyébként Dugonics Andrásnak hívják. Itt észlelhető a regény első hibája, mivel az elbeszélő azonosította a valóságban is halálra ítélt Dugonicsné az irodalomtörténetből jól ismert Dugonics András anyjával, de ez tévedés, hiszen Dugonics András 1740-ben, tehát tizenkét évvel a boszorkánypörök után született, nem lehetett ott a történetkor. Az akkori városatyák babonásságát az is bizonyítja, hogy az utolsó pillanatban egy órával korábbra tették az élve elégetést, mert félték a sátán bosszújától, a jégesőtől. A véletlen szülte mindig a balhiedelmeket, „a nép ferde fogalmait az elemek kormányzásáról”⁶.

³ Jósika M.: i. m. 131.

⁴ Jósika M.: i. m. 136.

⁵ Jósika M.: i. m. 140.

⁶ Jósika M.: i. m. 146.

A történet három nap múlva folytatódik, 1728. július 25-én, sok kihagyással, előreutalással, mindebből érződik, hogy az olvasó a történet közepébe csöppent. Már a végkifejletre vonatkozó utalást is találunk, pedig tulajdonképpen még el sem kezdődött a történet: külső nézőpontú leírás ez magához a műhöz viszonyítva, a jövő idő szférájából való visszatekintés a mű belső idejéhez képest Uszpenszkij szerint. A második alcímű részben már nincs mindentudó elbeszélőnk, mert a regénybeli hadnagy és Szlatinay bővelkedik információkban ugyan, de az elbeszélő néha átveszi tőlük a történet fonalát, mert ő rendezettebben tudja az eseményeket előadni: „Történetünk folyamára nézve könnyebbség lesz, ha a derék Szlatinaytól át vesszük az elbeszélés szerepét s kissé rendezettebben előadjuk mindazt, amit Argauer e pár óra alatt megtudott tőle.”⁷ A különböző történeteket csillaggal választja el egymástól.

Rózsa Dánielen kívül mindenkit álnéven szerepeltet, még azt az alsó-magyarországi várost is, ahol az álnéven futó Mártonváryak, történetünk kulcsfigurái élnek. Az egyik lányukba, Évába lesz szerelmes a bécsi úrfi, Felsenthal gróf. Amikor megkéri a kezét, megmagyarázhatatlan elfogultságot érez az úrfi a Mártonváry családnál, ez izgatni kezdi őt és az olvasókat is olyannyira, hogy az elbeszélő egy újabb kerekre komponált, megfejtésre váró történetbe foglalja. A lánynak korábban már volt egy kérője, a zárkózott Sebestyén, Futaky Ferenc fia, akit visszautasított a lány családja Sebestyén uzsorás apja, valamint a gazdag Felsenthal látogatásai miatt, de Éva Sebestyént választotta volna. Az ultraérzékeny fiú idegzete kikészült, Évának visszaküldte mindkét jegygyűrűt – amelyet a lány rossz előjelnek tartott, és majd később be is igazolódik a kettes szám misztikája –, és belefulladt a Tiszába. Ebbe az előreutalásba bele van ültetve a születés, a gyerek motívuma is: „Úgy tetszett neki, mintha Sebestyénnek ebben az egyszerű tettében megfajthatetlen szándék volna, mely egész létezésének hordja méhében. Mintha az egyik gyűrű, mint örök szemrehányás, hűtlenségét juttatná eszébe.”⁸ Futaky Ferenc ezután agóniába esett, és közönyös lett mindenkihez. Emiatt érzett lelkiismeret-furdalást és örök átkot a Mártonváry család, még rokonaik is, ezt észlelte Felsenthal. A családnak az évek során lassan elpusztultak az állatai, ami, mint később megtudjuk, nem magától történt. Majd következik egy újabb elbeszélői hiba, ugyanis a szerző még Szlatinaytól vette át a szót, hogy elmesélje a Mártonváry–Futaky-történetet, de a folytatásban akként közli, mintha ezt Szlatinay mesélte volna el Argauer hadnagynak. Ismét egy csillaggal találkozunk, amely az új fordulatot jelenti, és valóban, Futaky Ferencről kezd mesélni Szlatinay, akitől majd ismét átveszi a szót az elbeszélő. Megjegyzi, hogy nekünk most tudnunk kellene, hogy Futaky a szegedi börtönben ül, de erről korábban sehol sem esett szó. Egy újabb hiba.

⁷ Jósika M.: i. m. 148.

⁸ Jósika M.: i. m. 160.

Futaky apósa a már sokat emlegetett Rózsa Dániel volt, aki orvosként és gyógyszerészként dolgozott, és kihasználva az emberek babonáit, el tudott adni minden csodaszernek minősített mérget. Fia halála után Futaky Ferenc gyanúsan eltűnt egy időre, majd két kislánnyal jelent meg, valamint Banda Örsivel, akit a dajkáinak kiáltott ki, mivel ő maga nem törődött velük. Verte őket, éhez-tette. Amikor a lányok tizenöt évesek lettek, megváltozott a bánásmódja velük szemben, mivel megtetszettek neki a lányok, akik tulajdonképpen még rokonai sem voltak. Ágota fekete volt, Regina szőke, egyáltalán nem hasonlítottak egymásra, de „Soha nem volt köztük egyenetlenség s mintha mindkettőjüket valami ismeretlen veszély fenyegetné, melyben csak egymástól várhatnak segítséget, elválhatatlanok voltak”⁹.

Mégis most a két lányt egy börtönpincében találjuk, ahova a többes szám első személyű elbeszélő léptei vezetnek. Futaky is börtönbe került, ahonnan Márkus atya révén egy levelet juttatott el egy bécsi kereskedőnek. Ennek döntő szerepe lesz a későbbi események alakulásában. A lányokat a szerzetes vigasztalja azzal, hogy megváltoznak még az idők, és majd siratni fogják őket az emberek.

Már maga a börtönlét is megnyugvás volt a lányoknak, sejtették, hogy Futaky fölött nagy titok terjeng, hiszen Ágota kezére vágyott. A legsötétebb éjjelen álarcos emberek kiszabadították őket a börtönből, de a szegeziek utánuk eredtek. A lányok sejtették, hogy kik mentették meg őket, hiszen órájuk is halálbüntetés vár, ha elkapják őket. Ezt nem akárki vállalná. „A szerencsétlenség nem jön egyedül, ezen régi magyar közmondással”¹⁰ egy újabb fordulatra utal az elbeszélő. De még előtte egy másik nézőpontból kap megvilágítást a történet, az üldözőkéből. A Szlovenics vezette lányokat főleg félelemből keresték a szegeziek, ugyanis az a hiedelem járta, hogy ha valaki megmenekül az ítélszék elől, az csak sátáni munka lehet. Végül rájuk leltek az üldözők, de addig több ehhez hasonló elodázáson kell átesnie az olvasónak: „Míg a leírt jelenet tartott, úgy tetszett, mintha az őket üldöző csapat megállott volna, majd mindjárt meglátjuk, miért.”¹¹ A megmentőik úgy tettek, mintha ők is az üldözőik közül lennének, így nem is keresték tovább a kiszabadítókat, hanem megegyeztek abban, hogy maga az ördög segítette a lányokat, majd elillant.

A klasszikus detektívtörténet „mi történt azelőtt?” alapkérdése szerint majd tizenhét évet ugrunk vissza. Két ismeretlen férfival utazunk egy bécsi kocsin. Az elbeszélő minket, olvasókat a másik utashoz hasonlít, aki ugyanolyan keveset tudott az ismeretlen barna emberről, „mint a gömbölyű szentpölteni polgár”¹². Ez a gyanús személy másik két nővel gyermekrablást hajtott végre egy bécsi házban, méghozzá két ikret hoztak el. Közben ez az elbeszélő mindezt a „kö-

⁹ Jósika M.: i. m. 166.

¹⁰ Jósika M.: i. m. 182.

¹¹ Jósika M.: i. m. 189–190.

¹² Jósika M.: i. m. 197.

zönségének” mondja el: „Mikor a zöld takaró kibontódott az ágyon, ahová azt Bayerné és az idegen vigyázva leeresztették, két halott gyermek feküdt a nézők előtt.”¹³ Később föleszméltek az altatóorvosság hatásának elmúlta után. Csak sejtjük, hogy hol játszódik a gyermekrablás, és ki a bűntény kitervelője. Bayerné az ismeretlen emberrel és a babákkal úgy távozott Prágába, hogy nem is tudta, ki az útitársa. Fölszólították a szolgálólányt, hogy majd ő is menjen utánuk. Egy újabb figyelmetlenség következik: igaz, hogy Bayerné Prágába utazott, de már Pozsonyból ért vissza.

Még mielőtt megtudnánk a szereplők kilétét, újabb fejezet kezdődik, amely egy hónappal a gyermekrablás előtt játszódik Barcelonában. 1711 szeptemberében a Spanyolországban bujkáló Erzsébet királyné leghűbb kamarása a már megismert Felsenthal gróf volt. Fölcsillant a szeme a grófnak, amikor a királynő a távoli Bécsbe akarta küldeni. „Mielőtt megtudnók, miért örült Felsenthal annyira, hogy Bécsbe mehet, előbb vissza kell mennünk egy évvel, hogy az ifjú gróf viszonyairól mondhassunk valamit.”¹⁴ Alfréd Felsenthal és Mártonváry Éva esküvőjük után Bécsbe költöznek, a férj kilép a katonaságból. Amikor kamarásnak nevezték ki Spanyolországba, felesége várandós volt, majd ikerlányai születtek. Ezen kis kitérő után érkezünk vissza ahhoz a jelenethez, amelyben Felsenthal visszakerül Bécsbe a családjához, ahol három nappal korábban történt meg a gyermekrablás. A gróf rögtön a Prágában élő ősi ellenségeskedő Hage családra gondolt, így az elbeszélő kihasználja az alkalmat, hogy bemutatja őket. A Hage családnak volt egy Willibald fia, aki beleszeretett egy szegény prágai óras lányába, Walpurgba. A gazdag Hageék tiltották a kapcsolatot, ezért titokban megházasodtak, Walpurg gyermeket szült, akit egy Prága melletti faluban helyeztek el egy családnál dajkával együtt. Amíg Willibald nem lett huszonnégy éves, felnőtt korú, addig kellett rejtegetni a titkukat. Amikor egyszer meglátogatták a kisbabájukat, fejlettebbnek vélték a kellenénél. Számunkra ez egy újabb gyanús észrevétel. „A gyanakvás az olvasás elkerülhetetlen velejárója, az az interpretációs alapfeltevés vagy mechanizmus, amely számol minden jel potenciális megnyílásával, azzal a ténnyel, hogy a jelölő nem tükrözi, hanem létrehozza a jelöltet, s hogy, akárcsak a pszichoanalízisben, a felszínen látható dolgok a mélyben található igazságnak nem egyszerűen megnyilvánulásai, hanem elrejtései is.”¹⁵ Az elbeszélő elárulja, hogy nemsokára meg fogjuk látni, hogy „mindezeknek az eseményeknek milyen összeköttetése van történetünkkel...”¹⁶ Rejtélyes módon négy hónappal a rablás után eltűnt az eddigi Liszka nevezetű cseléd lányuk. A másik rejtély viszont az, hogy Felsenthaléknak két

¹³ Jósika M.: i. m. 201.

¹⁴ Jósika M.: i. m. 212.

¹⁵ Bényei Tamás : Rejtélyes rend. A krimi, a metafizika és a posztmodern. – Budapest : Akadémia Kiadó, 2000. 96.

¹⁶ Jósika M.: i. m. 227.

szőke kislányuk született, csakhogy azon két lány közül, akik a regény elején megjelentek, és összefüggésbe hozhatjuk az ikrekkel, csak az egyik szőke. Minden elbeszélő szövegnek bizonyos értelemben része a rejtély, csakhogy a mi esetünkben strukturáló elvvé válik. Természetesen nem lehet teljes egészében egyetlen történetet sem elmondani: „bizonyos részletek törvényszerűen kimaradnak, a szövegben »lyukak« keletkeznek. Wolfgang Iser ezeket a hiányokat »textuális hézagoknak« nevezi...”¹⁷. Ezeket a pontokon léphet be az olvasó a szövegbe, konfiguratív jelentéseket, kapcsolatokat, koncepciót építhet fel. Az elbeszélő azt a funkciót alkalmazta – amelyet ma Barthes hermeneutikai kódnak nevez –, azaz lassítja a megoldás közeledtét az elbeszélő, a rejtélyt sokáig fenn tartja késleltető eszközökkel, és szinte akadályokat épít az elbeszélés útjába, ami feszültséget teremt.

A következő filmkocka a gyermekrablás után három-négy évvel történik Banda Kati házában. Szeged város népe azt hitte, hogy a ház alatti alagutakban szellemek járkálnak. A házat aszerint pásztázza végig az elbeszélő, hogy mi az a házrészlet, amelyet boszorkányosnak tartottak az emberek, de mégsem volt az. Kati húga, Banda Örszi járt a házhoz, akiről megtudjuk, hogy a korábbi neve Liszka volt, tehát azonosítható a gyermekrablás Liszkájával. Ebben a pillanatban még nem tudjuk, hogy Futaky bérelte-e fel a büntetetre, csak azt olvashatjuk, hogy az ismeretlen ember magához parancsolta Liszkát a rablás után, valamint hogy egy grófnőtől is kapott pénzt. De ki lehet az, talán Walpurg? Egy újabb szövegnyomra lelünk. Rózsa Dániel érkezett Banda Katihoz, azt a rejték helyet akarta megtalálni, ahol a boszorkányszombatot ülik a szegedi kuruzsló öregasszonyok. Ez egy pincehelyiség volt, zsákokkal, száraz füvekkel és tűzhelyekkel. Az elbeszélő egy baljóslatú társaságot fest meg, heten vannak, mint a gonoszok. Hat némbert fonogatott, a hetedik háromlábú kisszéken ült. Idősek voltak és piszkosak. „Kisstilű lelki nyomorék”¹⁸-ok. Az elbeszélő szerint a nagy sötétség miatt a vonásaikat még nem lehet kivenni, így alkalom nyílik, hogy kihallgassuk a beszélgetésüket. A babonákról vitatkoznak. Úgy akarják megijeszteni az egyik tanácsost, hogy mérget kevernek a levesébe, és koporsószénnel keresztet rajzolnak az ajtajára. A másik öregasszonynak olyan hiedelem jut eszébe, amely szerint inkább három éjjelen át kiáltsák be a tanácsos házába, hogy kész a koporsója. „...Meg kell vallanunk, hogy ezek a némberek, ha nem is voltak boszorkányok, mivel ilyenek nincsenek, maguk alighanem tökéletesen azt hitték, hogy a sátán udvarához tartoznak.”¹⁹ Banda Kati a nagy üstben boszorkánykenőcsöt forralt, amelytől jobban suhan a seprű. Rózsa Dániel rontott be hozzájuk, és önmagát a sátán főkapitányának nevezte. Valamilyen varázslámpával megjeleni-

¹⁷ Bényei Tamás : i. m. 82–83.

¹⁸ Péter László: Jósika szegedi boszorkányai. In: Mesterek, tanítványok. Szerk. Szajbély Mihály. Budapest: Magvető, 1999. 418.

¹⁹ Jósika M.: i. m. 241.

tette a sátánt a falon, és arra szólította fel őket, hogy legyenek a csatlósai, ő majd feladatokat oszt ki nekik. Valamint ki akarta belőlük szedni a többi öregasszony nevét, akik boszorkányoknak vallották magukat. „...S miért akarta megismerni az egész ördögi cimboraságot? Nem sokáig marad titokban.”²⁰

Majd az elbeszélő azokhoz az időkhöz közelít, amikor Futakynak megváltozott a lányokhoz való viszonya. A serdülő lányok egyike, a barna Ágota, megtetszett az öregembernek. De nemcsak neki, hanem a Mártonváry család két fiúgyermekének is mindkét leány. A Mártonváry szülők figyelmeztették fiaikat, hogy úgysem adná Futaky a lányokat nekik Mártonváry Éva tette miatt.

A regényidőben előrehaladva egy újabb jelenet következik, amelyben az elbeszélő „Magus, Princeps et Magister Sagarum, Supremus capitaneus Satanae”-nek nevezi Rózsa Dánielt. Megöregedett már a szereplő, éppen nyolcvanéves, és Szeged bírója. Az elbeszélő szerint köze van a Mártonváryék jószágainak elhullásához. Be is igazolódik a tett Banda Kati elbeszéléséből. Az öregasszony fölszólítja Rózst, hogy vetesse el sógorával, Futakyyal Banda Örszit.

A következő vágást úgy oldja meg az elbeszélő, hogy egy évvel az előző történet után vagyunk, amikor Rózsa már nem volt Szeged bírója. Láthatatlanul lopakodunk az elbeszélővel a lányok szobájába, ahol hallucináció és lázalom gyötri őket Banda Kati boszorkánykenőcse miatt, amelyet dögvész ellen kaptak. Felfedezhető a lázalomban az a romantikus vízió, amelynek mindent megjeleníteni tudó erős festőisége van. Nagyon rossz előérzetük van a lányoknak Futakyyal szemben, ezért engedélyt akarnak adni a fiúknak, hogy megkérjék a kezüket.

Bécsben kezdődik az újabb történet. Hage Willibald és felesége már ott élt jó ideje Rafaela lányukkal. A Felsenthalékkal szembeni ellenséges érzelmek nem szűntek meg, főleg azóta, hogy Alfréd unokaöccse, Brúnó udvarolni kezdett Rafaelának. A lány megismeri a családot, és rendkívül rokonszenves lesz neki Éva. Ha nem csal az olvasói előérzetünk, akkor ő az igazi anyja. Az édesapja megtiltja neki, hogy találkozzon Brúnóval. Ezért levelet váltanak, de maga az elbeszélő sem tudja, hogy mi áll benne. Egy közös ismerősük lakásán találkozik a pár, Brúnó feldúltan érkezik, ugyanis nagybátyja egy levelet kapott, mely szerint él az egyik lánya. Brúnónak azt a feladatot adja Alfréd, hogy tudja meg, ki írta a levelet, mely szerint az egyik ikerlányt elcserélték. Rafaela előtt minden megvilágosodott: barnán született, majd hirtelen kiszökült, ráadásul sokan állították, hogy hasonlít Évára, szüleire viszont egyáltalán nem, és tudott a Felsenthal-lányok hihetetlen eltűnéséről is. A levélről csak annyit tudunk meg, hogy egy bécsi kereskedőhöz érkezett, de a borítékban még másik két levélke volt, az egyik Alfrédnak, a másik a kereskedőnek címezve. A kereskedő felesége szerint Futakytól jött a levél. Alfréd és Willibald hirtelen elutaztak Prágába, hogy megtudják a kis Rafaela egykori hirtelen kiszökülésének történetét.

²⁰ Jósika M.: i. m. 249.

A regényidőben az 1728-as boszorkányégetés előtt egy évvel vagyunk. A szegedi tanács megbeszélést tart. Banda Kati börtönben ül, per indult ellene jószágmérgezés vádjával, amelyet akkor még a sátánnak tulajdonítottak. „A mai nemzedék nem a sátánnak, hanem valami ártalmas fűnek vagy betegségnek tulajdonítja az ilyen jelenséget, de az akkori időben ez másként volt.”²¹ Egy újabb hibát lehet fölfedezni: az elbeszélő Banda Kati nővéreként említi a hirtelen elhunyt Örszit, miközben a húga volt. Banda Katival szemben még kínzóeszközöket is használtak, az elbeszélő ezt hiteles adatokkal is alátámasztja: „Ezt a műszert VI. Károlynak a szegedi tanácshoz intézett legfelsőbb leirata »noviter excogitatum torturae genus«-nak nevezi; Mihalovics Györgynének a császárhoz intézett latin levelében pedig mint »sedes cujuspium clavis duri« fordul elő. Jegyezzük meg itt, hogy VI. Károly császár latin leiratában a boszorkányok már nem a szokott »strigae« vagy »sagae« néven fordulnak elő, hanem mint mérgezők »veneficae«.”²² Banda Kati az összes bűntársának a nevét vallotta, valamint mindazt, amelyet a kínzás során a szájába adtak. Ez az írói megoldás ellentétben áll a Kriminalgeschichte műfajával, hiszen itt „a hivatalos, a per során tett vallomás kizárólag mint a kínvallatás által kicsikart és ezért szükségképpen hamis, torz szöveg tétéleződik.”²³ Így születnek a babonák, a kényszerű hazugságok.²⁴ Nagy zavargás tört ki Szeged utcáin, így többen el is tudtak menekülni az elfogatás elől. Maga Szlovenics fogta el Rózsát és nejét. „Hogy Szlovenics abban az egész boszorkánypörben, melynek emlékezetét a történelem egyik avatott képviselője is érdemesnek tartotta egy korrajzra, a mindentudó szerepét játszotta: ennek megfejtése nagyon egyszerű.”²⁵ Itt az elbeszélő a saját írásmozzanatára reflektál.

A boszorkányfogás éjjele utáni reggelen Futakyhoz és a két lányhoz eljöttek a kérők, és az öregember ellenvetése ellenére a fiúk eljegyezettnek tekintették a lányokat. Szlovenics elfogatta a lányokat és Futakyt is. A per folyamatát a többes szám első személyű elbeszélői én írja le a tanácsterembe lépve. „Mikor a terembe nyitunk, a vallató bíróság: Babarczy Ferenc, Pálffy József és Muhray Mihály – a leghiggadtabb a három közül – már elfoglalták helyeiket. Ezek különben történelmi és nem költött nevek.”²⁶ Egy rögeszmésen ördögfélő ítélőszékkal állunk szemben. A lányokat ördögimádattal, boszorkánysággal vádolták és máglyán való elégetést indítványoztak nekik. Sok olyan tanú is ellenük vallott nevetséges

²¹ Jósika M.: i. m. 298.

²² Jósika M.: i. m. 299.

²³ Dömötör Edit: „E tiszta szívből származott vallástételt adá.” = Jelenkor, 2006, 46. évf., 9. sz., <http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=1074>

²⁴ A kínvallatás lényege, hogy a kérdésre mindig beismerő választ adjanak, minden más válasz tagadásnak tekinthető, és csak a bűnösség kimondása az egyetlen járható út a vádlottnak. Ha ártatlanságunkat akarjuk bizonyítani, át kell vészelnünk a kínzást.

²⁵ Jósika M.: i. m. 301.

²⁶ Jósika M.: i. m. 315.

vádakat, akiket nem is ismertek. „Legyen szabad itt megjegyeznünk, hogy azok, akik kételkednek az ezekhez hasonló gyermekes vádakban, ilyeneket olvashatnak a szegedi boszorkányperek irataiban, és meggyőződhetnek arról, hogy mi itt valót mondottunk.”²⁷ Ezzel elvágja a jelenetet az elbeszélő.

Futaky vallatását láthatjuk: az ikrek boszorkányságát se nem erősítette meg, se nem cáfolta. Márkus atya volt az, aki megíratta Futakyval a levelet a bécsi kereskedőnek. Felsenthal és Hage érkeztek meg Szegedre megtudni, hogy valóban Futaky írta-e a levelet. Az öregember beismerte, valamint azt is, hogy Felsenthalnak az egyik lánya az a Rafaela, akit Hagéék neveltek föl. Az elbeszélő összerakja a történetet, beékeli azokat a mozzanatokot, amelyek alapján sikerül a történet és a rejtély megfejtése. Az egyik Mártonváry fiú utazott el Bécsbe, hogy fölmentést kérjen a császártól a lányoknak, valamint az összes többi perbe fogott boszorkánynak. Futaky bosszúterve végül is összehozott két ellenséges családot. „Most pedig letesszük a tollat, mert olyan jelenettel állunk szemközt, aminőket csak a festő, sőt csakis a mester ecsetje képes némileg visszaadni. Csak annyit mondunk még, hogy egy óra múlva a két hölgy a város hatósága által a császári biztosoknak kijelölt szálláson volt, s hogy a két, örömeiben elragadtatott apa pár óra alatt mindent megtudott. Mindent, így a kedves hölgyek viszonyát is a két Mártonváry ifjúval.”²⁸ Hármasküvőt ünnepeltek Bécsbe visszatérve. Az elbeszélő Mária Terézia tétével zárja a regényt, miszerint betiltotta a boszorkánypereket.

(Összeesküvések, bűncsoportosulások, titokzatos alakok és helyszínek) Jósika regényében kulcsfontosságú a kép, a látvány. A megfigyelések gördítik tovább a történetet, a rejtélyt. A lélektaniség a másik fontos szerepkör a regényben. Az elbeszélő az önelemző magatartású szereplők, a lélektani reflexiók miatt kényeszerűl a látványos fordulatokra. A romantikus világnézetnek az egyik alaptétele szerint „A történelem, az idő mindent helyrehoz, mindent megold, a sorsok nagyjából igazságosan rendeződnek el, a szerelmesek, a jók találkoznak, vagy megvigasztalódnak áldozatukban, a bűnösök, értéktelenek vagy kártékonyak eltűnnek, leszakadnak az egészséges társadalomról.”²⁹ Szinnyei Ferencz Jósika-monográfiájában kitér arra, hogy mozaikszerű kompozíciót alkotott meg az elbeszélő, az epizódok a kelletténél terjedelmesebbek. Ha elgondolkodunk azon, hogy a műben mi egyáltalán a főcselekmény, nem lehet teljes biztonsággal kijelenteni a gyermekrablást, hiszen a boszorkányok fölkeresése és kiirtása is az, sőt a Futaky- vagy a Rózsa-életút is jelentős. Maga a boszorkányság 18. századi korrajza igencsak különvál a romantikus mesétől, nem tudja a kettőt hiányta-

²⁷ Jósika M.: i. m. 321.

²⁸ Jósika M.: i. m. 336.

²⁹ Wéber Antal: A magyar regény. – Budapest : Magvető Könyvkiadó, 1973. 232.

lanul összeilleszteni. „Főcélja mindenáron érdekfeszítő mesét szőni egymást kergető kalandokból, rejtélyességből, meglepetésekből, melyek közül az álnéven szereplés, alakoskodás, gyerekcsere, elrablások, hihetetlen megszabadulások, titkos rejtekek, sötét intrikák *ritkán* hiányoznak.”³⁰ Mindenesetre izgalmas légkört tud teremteni az idősíkok és a helyszínek változtatgatásával. Szinnyei szerint kivétel nélkül szinte minden regényére jellemző az elő- vagy utószóban kifejtett erkölcsi alapeszme, ez a mi esetünkben is megtörtént. „A tanulságok levonása nemcsak egyféle kezdetleges epizálás, hanem esztétikai, művészi tett, akció.”³¹ Az elbeszélő hosszasan mélézik a bűnös ember fogalmánál, aki embert lopott és embert mérgezett. A nemes jellemeket rendkívül vonzóan állítja be, a rosszak jellemét és cselekedetét még jobban nagyítja. Ezt bizonyítja a Budapesti Hírlap egyik 1845-ös száma, amelyben arról nyilatkozik Jósika, hogy „bennszülött” gyűlöletet, undort érez minden aljas és nyomorult ember iránt. Eredeti életbölcösségek vagy Kemény Zsigmond-i mélyreható lélektani megfigyelések nincsenek a regényben. Olyan hatásvadász címeket ad a regény fejezeteinek, mint például az *Iszonyú éjszaka*, *Három máglya*, *Egy rejtélyes történet*, *Babona*, *A Szábáth*, *Boszorkány-vadászat*, *A boszorkány-pör*, *A végzetes óra*. Tartalma szerint vágja el a történeteket, a fejezeten belüli mellékszálakat is elválasztja, még-hozzá csillaggal. Ingadozás is megfigyelhető a szerkesztésben. Kifejt olyan szálat is, amelyek teljesen indifferensek a végkimenetelt illetően. Ehhez hasonlít a Barcelonában játszódó esemény, melynek leírása során még hiteles történelmi mozzanatokot is citál. Használ egykori valós történelmi neveket, mint Rózsa Dániel vagy a tanácsnokok neve, a többi név viszont kreált, némelyik beszédes, mint a Banda Katié, akihez a boszorkánygyülekezet kapcsolódott.

A Futaky-, Rózsa-, Liszka-, Banda Kati-féle szövetkezés titokzatossága végig megmarad a regény folyamán, nem veszve erejéből. A gyermekcsere és gyermeklopás motívuma a német romantikus regényekből került át a magyarba. A boszorkánykunya elrendezése, a boszorkányoskodók fű- és kenőcskeveréke, Rózsa hamis és megtévesztő ördögidézése a legizgalmasabb pontjai a regénynek. Ezekben a képekben élvezettel merül el az elbeszélő. Sokszor éjjeli hangulat lepi be a tájat, hozzásegítve a kiszabadítottakat a meneküléséhez, vagy éppen a felhők elvonulása után a csillagos ég a nyomok megtalálásához. Szegedről, Bécsről, Prágáról, Barcelonáról nem ad szemléletes városleírást, pontosan csak annyit, amennyit a cselekmény megkövetel. A regény elején megjelenő máglyás seregszemle és tömegjelenet mozgalmas leírása a pánikhisztériának.

Kétféle elbeszélőt alkotott meg: az egyik a 18. és 19. századból jól ismert sajátos elbeszélői jelleg, mely mint „láthatatlan megfigyelő, leskelődő, aki ráadásul a történetmondás aktusában előtérbe helyezi magát, látványosan bele-

³⁰ Szinnyei Ferencz: Jósika Miklós. – Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1915. 43.

³¹ Mezei József: A magyar regény. – Budapest : Magvető, 1973. 231.

avatkozik az eseményekbe, akár a szót is átveszi szereplőjétől”³², a másik pedig a Bevezetőben érvényesül, és hasonlóan működik, mint a *Kriminalgeschichte* elbeszélője, aki iratokat olvas és magyaráz. Így az Uszpenszkij által megfogalmazott polifónia terminológiájáról beszélhetünk, amikor is a műben több független nézőpont jelentkezik.³³

Dömötör összefüggésbe hozza az elbeszélőket a klasszikus detektívtörténetek nyomozójával, hiszen ő a cselekményszervezés „teljhatalmú képviselője”³⁴. Klasszikus detektívtörténeten azt a típusát kell érteni a bűnügyi történetnek, „amelynek cselekménye egy központi rejtélyen, valamint a rejtélyt (általában gyilkosságot) feltáró nyomozó racionális, logikus okoskodásán alapul – vagyis az izgalmak, a kalandok (nemcsak a befogadó számára) elsősorban intellektuális természetűek”.³⁵ Érdekes a nyomozás eredménytelensége, miszerint senkiben sem ébreszt gyanút a sokáig távol lévő Futaky hirtelen fölbukkanása egy ikerpárral, amely kapcsolatba hozható az általa oly nagyon utált Felsenthal családtól ellopott ikerlányokkal. „Ez az a pont, ahol a regény poétikai rendje a *Kriminalgeschichte* műfaji kódját hozza játékba, hiszen a nyomozás olyan paradigmáját alkotja meg, melyben a narrátor az értelemképzést uraló distancia.”³⁶ Látványosan előtérbe helyezi magát az elbeszélő.

Hőseinek beszédmódja között nincs különbség. A bécsi gróf, a prágai órás, a szegedi kuruzsló is egyszínűen beszél, pedig a szerző teret adhatott volna a finomkodó úri réteg modorosságának, valamint a jellegzetesen szegedi tájszólásnak. Sokszor használja a monológformát.

Álljon most itt Juhász Gyula *A szegedi boszorkányok* c. verse, igazolva Márkus atyát, aki azzal vigasztalta az ellopott lányokat, hogy megváltozik még az idő, és siratni fogják még őket az emberek. „Most kétszáz éve égették meg őket, / Poraikon ma pásztor furulyál, / És nem vette be testüket az öskert, / És híruket nem vitte szét futár. / Szent Györgynek éjjelén és Luca napján / Megrontották a marhát, a vetést; / Lovagoltak az Ördögök fuvarján, / S megverték születést és temetést. / Szegények voltak, átkos, bélyeges nép, / Akiket ember és sors keze megtép, / Kiket a hóhér titkon temet el. / De kétszáz év után is bús, lidérces / Álmából a dárdás polgár fölér / S rájuk gondolni csak nagy félve mer!”

(Vége)

³² Dömötör Edit: „E tiszta szívből származott vallástételt adá.” = Jelenkor, 2006, 46. évf., 9. sz., <http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=1074>

³³ Borisz Uszpenszkij : A kompozíció poétikája. – Budapest : Európa Könyvkiadó, 1984. 20.

³⁴ Dömötör Edit: i. m.

³⁵ Bényei Tamás: Rejtélyes rend. A krimi, a metafizika és a posztmodern. – Budapest : Akadémia Kiadó, 2000. 15.

³⁶ Dömötör Edit: i. m.

Differentiation between Literature and Law in the Novel
A szegedi boszorkányok by Miklós Jósika

Miklós Jósika was inspired by the topic of witches, as was often the case with romantic authors who were looking to find local colours in the uncivilized provinces. The present paper looks at the topic from a historical and social aspect by focusing on witchcraft trials in Hungary and within this, the trial at Szeged.

In his novel *A szegedi boszorkányok (The Witches of Szeged)* the story teller developed a fictional story from authentic records of a case, and also, presented morals opposing superstition.

The book could be included into the wave of criminalistic literature, since it follows an investigation model, similar to solving riddles, whose structuring principles are suspicion and mystery. The model is aided by the independent viewpoint and means of delay.

The characters whose attitude is self-analysis construct and shape with spectacular turns the motives of the exchanged children and the kidnapping of children taken from romantic German novels.

Keywords: romantic novel, witchcraft trials, kidnapping of children, investigating model, moral objectives